

20. YY. FİLİSTİN ŞAİRLERİNDEN NEBHÂNÎ'DE HİCİV

THE SATIRE IN AN-NABHÂNİ FROM ONE OF 20ND AGE'S POETRIES

Okt. Adnan ARSLAN

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bursa/Türkiye

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşında yenilmesinden sonra Filistin, 1948 yılına kadar İngiliz mandası olmuştur. İçerisinde Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Mescid i Aksa'yı ihtiva etmesinden dolayı Kudüs ve çevresinin İngiliz işgali altına girmiş olması Filistinli âlim şahsiyetleri derinden yaralamıştır. Bu âlimlerden birisi olan Nebhânî, İslami ilimler alanında yetmiş civarında eser yazmış önemli bir isimdir. Bir taraftan İngiliz işgaline karşı Filistin'de direniş ruhunu takviye etmeye çalışırken diğer taraftan "küffar"dan daha tehlikeli gördüğü ve ehl i bidat olarak değerlendirdiği dönemin önde gelen "ıslahatçı" isimlerine yönelik mücadelede bulunmuştur. Edebi yönü güçlü olan Nebhânî, klasik Arap şiirinin ana konularından biri olan "hiciv"i hasımlarına karşı kullanmaktan geri durmamış ve manzum eserlerinin bir kısmını bu amaca yönelik kullanmıştır. Bu makalede Nebhânî'nin hayatı ve eserleri genel olarak tanıtıldıktan sonra onun "hiciv" içerikli manzum bir eserinin şekil ve içerik bakımından incelenmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nebhânî, modern Arap edebiyatı, hiciv, Afgânî, Muhammed Abduh

ABSTRACT

After the defeat of the Ottoman Empire in the First World War, Palestine became an English mandate until 1948. The fact that Jerusalem and its surroundings were under British occupation because it contains the Masjid i Aqsa, which is considered sacred by the Muslims, deeply hurt the Palestinian scholars. Nebhani, one of these scholars, is an important figure who wrote about 70 works in Islamic sciences. While struggling to reinforce the resistance spirit in Palestine against the British occupation from one side, he struggled against the leading names of the period when he regarded the other side as more dangerous than "kuffar" and considered the people as bidat. Nebhânî, a powerful literary force, did not stop using "satire", one of the themes of classical Arabic poetry, against his adversaries, and used some of his poetic works for this purpose. In this article, after Nebhani's life and works are introduced in general, his "satirical" works of verse will be analyzed in terms of form and content.

Keywords: an-Nabhâni, modern Arabic literature, satire, Afgâni, Muhammed Abduh.

1. GİRİŞ

Her insanın yaratılışı gereği dünyaya bir bakışı, yaşananlar karşısında bir duruşu vardır. Gözü önünde olup bitenlere karşı verdiği tepkilerin belirleyicisi bu duruştur. Aynı olay farklı kişilere göre farklı tepkilerle karşılanır. Güneş birdir. Ancak aynaların şekline ve rengine göre yansımalar farklı farklıdır. Örneğin; iki apartman arasında bir çocuk parkı yapılacaksa buna sevinen çocuklar olacağı gibi sestem rahatsız olacağı için karşı çıkan yaşlılar da olacaktır. Parasının önemli bir kısmını yatırım maksatlı altına çeviren kişi için, altının değerinin düşmesi ne kadar üzücüdür. Hâlbuki altınla borçlanmış kişi bundan ne kadar da çok sevinecektir.

Ülkeleri ve kıtaları etkileyen büyük toplumsal değişimler de her insanın bakış açısı ve duruşuna göre farklı şekilde algılanabilir. Liberal ekonomi politikasını destekleyen birisi, yabancı yatırımdan ne kadar memnun oluyorsa aynı ülkenin ulusalcı ya da sol eğilimli bir bireyi de yabancı yatırıma, o kadar karşı çıkacaktır.

Mahallede yapılacak bir oyun parkı ya da ülkeye gelecek bir yabancı yatırım nasıl farklı düşüncelere sahip insanlara göre farklı değerlendiriliyorsa, görevi yaşamı yansıtmak olan edebiyatta da¹ “gerçek”, edebiyatçının durduğu yere ve baktığı açığa göre değişik algılanabilmektedir.

Bir tür toplum eleştirisi olan “hiciv”, herhangi bir kişi ya da düşünceye karşı edebiyatçının olumsuz bakışını, protesto edişini ifade etmektedir. Onun durduğu yerden bakıldığında yaşananlar, söylenenler, yapılanlar kesinlikle “yanlış” olduğundan dolayı hiciv fulü olamaz. Hiciv kesinlikle tek renkli bir gözlüktür. Söz konusu bir münazara ortamı ya da düşünce teatisi olsaydı bu zeminde savunulan düşünce üzerinde “acaba”lar, “belki de” ler, “insafılı”, “tarafsız” duruşlar sergilenmesi beklenebilirdi. Ancak “hiciv”de bunu görmek imkânsızdır. Hiciv “*adalet*” ve “*hakkaniyet*” üzere değil, doğruluğuna -deyimi yerinde ise- “*iman edilmiş*”² bir gerçeğin karşısında duran azgın “*put*”larla bir mücadele üzerine hareket eder. Çıkış noktası hakkı bulmak değil, kesin inanılmış bir hakkı haykırmaktır. Hicivde alay ve hakaret kol kola girer ve saldırır. Saldırmak amaç, kelimeler araçtır.

Vefat etmiş birisinin ardından “mersiye” söylendiği gibi, yıkılıp yerle bir olmuş şehirlere de mersiyeler söylenmiştir.³ Benzer şekilde hicivde şahsi husumetlerin hesabı görüleceği gibi, düşüncelere, akımlara hatta şehirlere hicivde bulunmak da mümkündür.⁴

Hiciv, insanın iç dünyasındaki duygularından biri ya da bir kaçının edebiyata yansımış rengidir. Bu itibarla duygudan soyutlanmış bir edebiyat tasavvur edilemeyeceği gibi hicivsiz bir edebiyat da düşünülemez. Bu itibarla ister Doğu ister Batı, Dünya edebiyatlarının tarihine bakıldığında hicvin, “satire” en eski yazılı edebi kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. H. Gamze Demirel hicvin bu psikososyal yönüne şu şekilde işaret etmiştir:

*Bir milletin karakterinden, kültüründen, felsefesinden, zekâsından izler taşıyan, sosyal yapıdaki bozuklukları ve çarpıklıkları dolaylı yollarla anlatan hicivler, yaftalamalar zamana ve toplumların kültürel yapısına göre farklılık gösterebilir de, aslında, tüm insanlardaki ortak duygu durumlarının yansımalarıdır.*⁵

Arap edebiyatına gelince Klasik Arap şiirinin ana konularından birisi olan hiciv, gücünü öncelikli olarak “öfke” ve “rekabet” gibi duygulardan almıştır. Göçebe hayatının ve kabile düzeninin şartları bu kabileler arasında “çekişme”yi, bu da doğal olarak edebiyatta “hiciv”i ortaya çıkarmıştır.⁶

Müslüman olmadan önce hamriyat ve gazel konulu şiirleri olan Hassân b. Sâbit, İslamiyet’e girdikten sonra müşrikleri hicvetmeye başlamıştır.⁷ Bu hicvinden dolayı Hz. Peygamberin övgüsüne mazhar olmuş bu sahabe, “mukaddesatın müdafaası” adına hiciv konulu şiir söylemenin de ilk örneğini teşkil etmiştir.

19. yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başları küresel çatışmaların bir izdüşümü olarak İslam dünyasının da birçok farklı düşüncelerin etkisi altında kalmasına tanıklık etmiştir. Özellikle Osmanlı devletinin toprak kaybetmeye başlamasından itibaren bu farklı düşünceler, siyasi ve kültürel birçok alanda kendini hissettirmeye başlamış, sosyalizm, kapitalizm gibi ekonomi tabanlı ideolojilerin yanı sıra dini ve sosyal hayatta da modernizm, natüralizm, humanizm gibi düşünce akımları etkin bir şekilde İslam dünyasını tesiri altına almıştı.

İşte tam bu dönemde Filistin’de yetişen Yusuf b. İsmail en-Nebhâni, “Ehli Sünnet” duruşundan hareketle İslam dünyasında yaşanan düşünce değişikliklerini yorumlamış ve bu düşüncelere karşı “reddiye”lerinin yanı sıra edebiyatçılığını da kullanarak “hiciv” konulu şiirleriyle mücadele içerisine girmiştir. Araştırma Nebhâni’nin hayatı ve hicvine konu olan eserlerinin tanıtılmasından sonra, onun hiciv konulu manzum eserini edebi

¹ Sabri Büyükdüvenci, “Sanat ve Değer”, erişim 20 Kasım 2017, <http://www.flsfdergisi.com/say12/47-50.pdf>, 49.

² Ruben Quintero, “Introduction: Understanding Satire”, erişim 20 Kasım 2017, https://www.calstatela.edu/sites/default/files/companion_to_satire_-_introduction.pdf, 3.

³ Ebu'l-Bekâ er-Rundî, Endülüs şehirleri birer birer işgal edilip Müslümanların elinden çıkınca,

فاسأل (بنلنسية) ما شأن (مُرسية) وأين (شاطبة) أم أين (جيان)

diyerek bu şehirlere mersiye de bulunmuştur.

⁴ Örneğin; Abbâsî şairlerinden Di‘bil, Samarra şehrine öfkelenerek şöyle demiştir:

ليس سرور بئر من رَا بل هي بؤس لمن يراها
برغم أنف الذي ابتناها عجل ربي لها خراباً

Samarra, görene sevinç değil, aksine bir mutsuzluk şehridir.

Rabbim, bu şehri yapanın burnunu sürtsün de bir an evvel bu şehri harap etsin!

⁵ H. Gamze Demirel, “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hiciv”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/7 (2007): 132.

⁶ Hasan Taşdelen, “İslâm’ın İlk Dönemine Ait Bir Hiciv Örneği: Hassân b. Sâbit’in Hemziyye’si”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1 (2009): 301.

⁷ Faruk Çiftçi, “Hassân b. Sabit’in Hz. Peygamber İçin Söylediği Mersiyeler”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2004): 80.

ölçütlerle inceleyecektir. Şiir, klasik Arap şiirinin genel özelliklerine bağlı kalmasından dolayı Arap dili belâğâtı çerçevesinde irdelenecektir.

2. YUSUF B. İSMÂİL EN-NEBHÂNİ'NİN HAYATI

Hayfa'ya bağlı "İczim" köyünde 1849 yılında dünyaya gelen Nebhâni'nin aslı, çölde yaşayan bir kabile olan "Nebhân"a dayanmaktadır. Bu yüzden asıl ismi Yusuf b. İsmâil olup ait olduğu Nebhân kabilesine nispet edilerek "Nebhâni" lakabıyla bilinmiştir. Dînî eğitimine küçük yaşta başlayan Yusuf b. İsmail'i bizzat babası yetiştirmiş ve onu hafız yapmıştır. Babasının Kur'an'la olan meşguliyetinin "haftada üç hatim"e varacak şekilde olması onun Kurân'a ve Kur'an ilimlerine yönelmesinde etkili olmuştur. 1866 yılında 17 yaşında iken İslami ilimleri öğrenmek üzere Câmîu'l-Ezher'e gitti. O dönemde el-Ezher, özellikle Filistin'den çok sayıda öğrenciyi kabul ediyordu. 1872 yılına kadar Mısır'da kaldı.⁸ Burada yedi yıl kalıp Filistin'e geri döndü. Akka'da dini bir enstitü olan Ahmediye okulunda öğrencilere Arapça ve dini ilimleri okuttu. 1875 yılında İstanbul'a gelerek Cevâib gazetesinin editörlüğünde bulundu. 2,5 yıl çalışıp ayrıldı. Musul vilayetinde bir ile kadı olarak atandı. On beş ay sonra 1879 yılında Şam'a geri döndü. 1880 yılında tekrar İstanbul'a geri döndü. Burada "eş-Şerafu'l-Müebbed li Âli Muhammed adlı kitabını telif etti. Lazkiye'deki Ceza Mahkemesi başkanlığına getirildi. Burada 5 yıl kadar yaşadı. Daha sonra Kudüs Ceza Mahkemesi başkanlığına getirildi. Burada Şeyh Hasan b. Halave el-Guzza ile görüştü ve onun tarikatına intisab etti. Ondaki Kâdirî tarikatına ait ezkar ve evradı okudu. Bir yıldan az bir süre içerisinde Beyrut Hukuk mahkemesi başkanlığına terfi etti. En uzun ikametini burada gerçekleştirmiştir. 20 yıl kadar burada kalmıştır. Bu süre zarfında kitaplarını telif etti. Beyrut'tan Medine'ye gitmiş, 1914 yılında I. Dünya Savaşı patlak verince köyüne geri dönmüştür. 1932 yılında kendi anavatanında vefat etmiştir.⁹

3. ESERLERİ

Nebhâni'nin eserlerinde kendini gösteren teliften ziyade cem "derleme" niteliğindedir. Başta hadis, fıkıh ve tasavvuf kaynakları olmak üzere klasik İslam literatürünü titizlikle okumuş, hafızasının gücünden yararlanarak bu literatürü kendi devrindeki Müslüman toplumun ihtiyaçlarına göre konularına ayırmıştır. Nebhâni, Müslümanların temel sorunları bağlamında eser yazdığı için bu eserlere damgasını vuran "avamı irşat" amacıdır. Ona göre Müslümanlar birinci rehber olan Hz. Muhammed'i tanıyıp, sevdiğince maddi ve manevi refaha ulaşacaktır. En büyük sorun Peygamberin s.a.v. sünnetinden uzaklaşmaktır. Bu yüzden onun eserlerinin çoğunda "Peygamberle ihya" mesajı verilmektedir. Örneğin; *Vesâilu'l-Vusûl ilâ şemâili'r-Rasûl*'da, başta meşhur hadisçi Tirmizi'nin "Kitabu's-şemâil"i olmak üzere İmam Gazâlî, İmam Bagavî, Kâdî İyâz gibi İslam tarihi boyunca Hz. Peygamber'in a.s.m. ahlakına ve özelliklerine dair önde gelen "şemâil" kitaplarını bir araya getirmiş, daha derli toplu bir "şemâil" eseri ortaya koymak istediğini ifade etmiştir. Nephâni, bu çalışmasında rivayetlerde geçen "muğlak" kelimeleri şerh etmiş, mükerrer olan rivayetleri çıkarmıştır. *Salavâtu's-Senâ alâ seyyidi'l-enbiyâ'da* Hz. Peygamber'e salat ve selam getirmenin önemine işaret eden kırk hadise yer verdikten sonra ümmet arasında yayılan ve özellikle mutasavvıflar tarafından okunup tavsiye edilen salavatları derlemiştir. *el-fadâilu'l-Muhammediyye elletî faddale bihâ sallallahu aleyhi ve sellem alâ cemii'l-berriye* onun "şemâil" konulu bir eseridir. Yine *Hucetullâhi ale'l-âlemîn fi mu'cizâti seyyidi'l-murselin*, Hz. Peygamberin mucizelerine dair derleme diğer bir eserdir.

Diyanet İslam Ansiklopedisinde "Nebhâni" maddesini yazan M. Sait Özervarlı, onun eserlerini Akaid, Siyer ve Şemâil, Hadis, Dua ve ezkar, diğer eserleri olarak beşe ayırmıştır.¹⁰ Ancak Özervarlı'nın, Nebhâni'nin şair yönünü ele almadığı anlaşılmaktadır. Zira ona ait 1000 beyitlik *طيبة الغراء* adında epey hacimli bir manzum eser, İslam dünyası çapında üne kavuşmuş, mevlit münasebetlerinde Arap dünyasında okunur ve hatimleri yapılar olmuştur. İslam milletleri ile ilgili olan *الرأية الكبرى* yine uzun kabul edilebilecek bir manzum eseridir. Bu manzum eserler ilgili maddede yer almamıştır. Bunun dışında araştırmamıza konu olan *الرأية الصغرى* da onun diğer bir manzum eseridir.

Nebhâni'nin yaşadığı zaman aralığı, Osmanlı'ya karşı Arap milliyetçiliğinin güç kazandığı, İngiliz kışkırtması ve Şerif Hüseyin liderliğinde başlatılan isyan hareketlerinin yaşandığı ve nihayetinde Osmanlı'nın yıkılıp Filistin'in İngiliz manda yönetimi altına girdiği bir zamana tekabül etmektedir. Müslüman birliği kendi içinde çok yaralanmış, sayısız görüş ayrılıkları her İslam beldesini sarmış, farklı etnik gruplar Osmanlı hilafetine karşı isyankâr bir tutum içine girmiştir. Dolayısıyla düşünce dünyası parça parça olmuş bir ümmeti bir araya getirmek ancak ümmetin peygamberi olan Hz. Muhammed'in büyüklüğünün zihinlerde canlandırılması ve

⁸ Kâmil Sevâfirî, *el-Edebu'l-Arabiyyi'l-muâsir fi Filistin*, (Kahire: Dâru'l-maârif, 1975), 37.

⁹ Yusuf b. İsmail en-Nebhâni, *Sebilu'n-necât fi'l-hubbi fillâh ve'l-buğdi fillâh*, nşr. Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, (Şam: Dâru İbn Hazm, 1991), 7.

¹⁰ M. Sait Özervarlı, "Nebhâni, Yusuf b. İsmail, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 471.

onun “bir olun” çağrısının Müslüman dünyada yankı bulmasıyla mümkündür. Bu düşünce ile kaleme aldığı eserlerde doğal olarak sûfi yorumlu “şemal” ve “hadis”, ağırlıklı olarak hissediliyordu.

Onun yaşadığı dönemde Müslümanlar, dışarıdan siyasi ve askeri saldırılara hedef olduğu gibi “Batı modernizmi” karşısında dînî ve kültürel alanda da olumsuz etkileniyordu. Nebhânî; Cemalettin Afgânî (ö. 1897), Muhammed Abdûh (ö. 1905), ve onun öğrencisi Reşit Rıza (ö. 1935), gibi şahsiyetleri Müslümanları, Batılıların istediği şekle dönüştürmeye çalışmakla suçluyordu. Afgânî’nin yeni içtihat arayışlarını “hıyanet” olarak değerlendiren Nebhânî’ye göre onların yaptığı şey tek kelime ile Müslümanları “prostestanstırma” idi.

Nebhânî bir Osmanlı ve Sultan II. Abdülhamit (ö. 1918) hayranıdır. Müslümanların kurtuluşunun Osmanlı hilafeti etrafında kenetlenmekte olduğunu defalarca dile getirmiştir. Bu yüzden Osmanlı aleyhine girişilen özgürlük hareketlerine şiddetle itiraz etmiştir. Şerif Hüseyin’in (ö. 1931) siyasi başkaldırısına ve Muhammed b. Abdülvehhâb’ın (ö. 1792) tasavvuf karşıtı söylemlerine var gücüyle karşı çıkmıştır.

Nebhânî bu düşüncelerini nesir olarak kaleme aldığı gibi manzum hale de getirmiştir. “irşat” ekseninde eserler yazdığı için bu amaç onun şiirlerine de yansımış, duygulardan ziyade “gerçeğe”, soyuttan ziyade “somut”a, dolaylı anlatımdan çok doğrudan anlatıma girmiştir. Aruz vezni ile yazmış olduğu şiirlerinde genel olarak aruzun “basit” bahrini kullanmış, tek kafiyeli klasik şiir geleneğini devam ettirmeyi tercih etmiştir. Yazmış olduğu şiirler “medhiye” ve “hiciv” olarak iki temalıdır.

Burada Nebhânî’nin “hiciv” içerikli şiirlerinin düşünsel altyapısını oluşturan eserlerinin tanıtılmasına yer verilecektir.

3.1. Sebîlu’n-Necât fi’l-hubbi fi’llah fi’l-buğzi fillâh

“Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek” olan önemli bir hususu ele alan bu eserde Nebhânî, telifte âdeti olduğu üzere yaşadığı toplumun manevi yönden eksikliklerinden birine dikkat çekmek istemektedir. Onun yaşadığı dönemde bir taraftan ümmet tefrikaya düşmüş, birbirlerine olan sevgi bağları zayıflamış diğer taraftan kınanması gereken davranışlar ve kişilere duyarsız kalınmıştır. O özellikle Mısır ve diğer İslam beldelerinde Batı modernizmini İslam’a mâl etmeye çalışan kişilere karşı duyarsız kalınmaması gerektiğine inanıyordu. Diğer taraftan Suudi Arabistan’da Muhammed b. Abdülvehhâb’ın fitilini yaktığı sufizim karşıtı hareketin büyük evliyayı zan altında bıraktığını ve onlara olan sevginin zedelendiğini düşünüyordu. Dolayısıyla ona göre ümmetin “Allah için sevmek, Allah için buğz etmek” noktasında ikaz edilmesi gerekiyordu.

Eser beş fasıldan oluşmaktadır. Dirayet tefsirlerinde olduğu gibi müellif birinci fasılda, konu ile ilgili ayetlerin tefsirlerine yer vermiştir. İkinci fasılda konu ile ilgili kırk hadis derlenmiştir. Üçüncü fasılda başta İmam Gazali olmak üzere sufilerin kavillerine, dördüncü fasılda “seyyidi” şeklinde nitelendirdiği Muhyiddin Arabî’nin (ö. 638/1240) sözlerine ve son fasılda ise yine İmam Gazâlî’nin (ö. 505/1111) sözlerine yer vermiştir. Eserde Müslüman olmayanlara ve ehl-i bidate karşı takımlacak tavrın ne olacağına dair tavsiyeler bulunmaktadır. Eser 1991 yılında Bessâm Abdülvehhâb el-Câmî tarafından 1991 yılında Şam’da basılmıştır.

3.2. Şevâhidü’l-Hak

Manzum ve mensur eserlerinin yoğunluğunu daha ziyade Peygamber efendimizin (s.a.v.) şemali ve salavatlarının oluşturduğu, sûfi kültürde yetişmiş olan Nebhânî’nin epey sert dilli “hiciv” temalı şiir yazmayı hangi gerekçe ile uygun gördüğünün cevabını bulduğumuz bu eserde, başta Muhammed b. Abdülvehhâb olmak üzere “ehl i bidat” olarak nitelendirdiği şahsiyetlerin düşüncelerinin eleştirisi yapılmaktadır. Bir bakıma dönemin fikri çatışmalarının haritasını da görebileceğimiz bu eserde, Nebhânî’nin gözünden imam el-Eş’ari doktrini ve dört mezhep etrafında şekillenen Ehli Sünnet’in genel duruşu sergilenmektedir. Nebhânî’nin oklarını yönelttiği şahsiyetler hakkındaki düşüncelerinin ne kadar sert olduğu *küfür*, *zındık*, *ehl i bidat*, *ehl i dalalet*, *ehli şirk* gibi nitelendirmelerden anlaşılmaktadır. “*Sebîlu’n-Necât fi’l-hubbi fi’llah fi’l-buğzi fillâh*” da buğz etmenin caiz olduğu hatta selamını bile almamanın evla olduğu şahsiyetlerin kim olduğu¹¹ bu eserde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Ehli Sünnet’i müdafaa etmenin bir boyun borcu olduğunu düşünen Nebhânî’nin şiirlerinde “hiciv”, bir gerekliliktir.

Ancak Nebhânî’nin şiirlerinde “hiciv” amacıyla kullanmış olduğu “şirk”, “küfür”den maksat İslam dininin dışına çıkma, mutlak kafir olup irtidat etme” anlamında değildir. Bunun böyle olduğunu bizzat bu eserde belirtmiştir. Eserine “tembih”lerle başlayan Nebhânî ne Vehhâbîlerden ne de diğer bidat fırkalarında hiç kimseyi tekfir etmediğini, hepsini Müslüman cemaat içinde dâhil olduklarını, küfre düşmediklerini ancak

¹¹ Nebhânî, *Sebîlu’n-necât*, 124.

doğru yoldan saptıkları için ehli bidat olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Hatta İbn Teymiye (ö. 728/1328) ve onun talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) "istigase"nin şirk olduğu yönündeki görüşleri ile mutlak şirki kastetmediklerini, riyanın "şirk" olarak kabul edilmesi örneğinde olduğu gibi şirkin derecelerini murad ettiklerini belirtmiştir. Hâlbuki onların takipçileri bundaki manayı anlamadıkları için "istigase" eden her Müslümanı şirk ile suçlamaktadırlar.

Nebhâni bu eserde İbn Teymiye'nin istigase ve kabir ziyareti konusundaki görüşlerinin yanlışlığına değinecektir. Ancak Nebhâni ilim ehli arasındaki ihtilafların "avam" tarafından acımasız bir "kavga" olarak algılanmasından da endişe etmektedir. Bu açıdan üçüncü tembih özellikle müellifin "avam" olarak nitelendirdiği tabakanın ilmi tartışmaları nasıl algılanması gerektiğine dairdir.

Yaklaşık 3 küsur yıl önce İbn Teymiye ve İbn Subkî'yi rüyamda gördüm. Beraber bir mecliste idik. İbn Subkî cüsseli, esmer, üzerinde heybet ve vakar vardı. İbn Teymiye ise esmer, yüzü ve bedeni ince, üzerinde ilmin heybeti vardı. Bana Subkî'den daha yakındı. Elini öpmek üzere ona yöneldim. Elini öptüm ve ona yaşını sordum. Altı yüz yaşındayım dedi. Rüyamda ona Hz. Peygamberin s.a.v. ziyareti ve ondan istigase meseleleri hakkında soru sormak hiç aklıma gelmemişti.¹²

Nebhâni'ye göre İbn Teymiye bazı konularda hata etmiştir. Ancak isabet ettiği ve hak olan görüşleri sayılamayacak kadar çoktur. Diğer taraftan bazı âlimler bazı görüşlerin ona nispetinde hata edildiğini söylemiştir. Nebhâni ahirette İbn Teymiye gibi âlimlerle beraber olmak arzusunda olduğunu ifade etmiş ve ilmi tartışma icabı böyle âlimlere reddiye yazmanın onlara saygısızlık etmeye yol açmaması hususuna işaret etmiştir. İbn Teymiye dalgalı bir deniz gibidir ki ondan bazen sahile inci ve mercan kimi zaman da taş ve midye kabukları vurmaktadır. Güzel sıfatlarından dolayı methedilmeye yanlı olanlardan dolayı da zemme istihkak kazanmaktadır.¹³ Nebhâni'nin eserinde insaf ölçüsünde kalmaya çalıştığına dair birçok örnek bulunmaktadır.

Ancak Nebhâni'nin bu ılımlı tutumunun Suudi Arabistan'da yaygın olan selefi ve Mısır'da ortaya çıkan neoselefi akımlarının öncüleri için geçerli olduğunu söylemek zordur. Örneğin bir beytinde Muhammed Abduh için "Kafir olmasa da küfre yaklaşmıştır" ifadesi geçmektedir.¹⁴ Onun tefsirinde kimi zaman "fisk" kimi zamanda "küfür" geçmektedir. Hatta Muhammed Abduh'un asrının deccalı olduğuna kanaati bulunmaktadır.¹⁵ Muhammed b. Abdulvehhâb'ın Hz. Peygamber'den s.a.v. istigasede bulunmayı şirk kabul etmesine rağmen bir "kafir"den yardım istemekte hiçbir beis görmediğini belirtmiştir.

3.3. er-Raiyetu's-Suğra fî zemmi'l-bidati ve medhi's-sünneti'l-garrâ

Ziriklî, bu eserin Nebhâni'nin "hiciv"i olduğunu söylemiştir.¹⁶ Klasik Arap edebiyatında hiciv konulu şiirlerle benzerlik arz eden bu manzum eserin kafiye harfi ر olduğu için "Er-râiyetu's-Suğrâ" olarak isimlendirilmiştir. Aruz vezninin ve tek kafiyenin kullanıldığı bu eser mukaddime ve 5 kısımdan oluşmaktadır. Mukaddime, 18; birinci bölüm, 51; ikinci bölüm, 130; üçüncü bölüm, 96; dördüncü bölüm, 114; beşinci bölüm, 78 ve hatime ise 75 olmak üzere toplam 562 beyittir.¹⁷

Mukaddimedeki Eş'arî mezhebinin kelimâ konulardaki görüşleri yer alır. Örneğin;

وَكُلُّ فِعَالٍ الْفَاعِلِينَ فَعَالَةٌ = إِذَا فَعَلُوا خَيْرًا وَإِنْ فَعَلُوا شَرًّا
وَلَيْسَ لَهُمْ مِنْهُمْ سِوَى كَسْبٍ فَعَلْتَهُمْ = فَعَلُوا بِهِ إِثْمًا وَنَالُوا بِهِ أَجْرًا
*Her fâilin filininde fâili odur
hayır da işleseler şer de işleseler
füllerinde kesbden başka yoktur
günaha da sevaba da nail olurlar¹⁸*

Birinci kısım kitap, sünnet ve dört mezhep imamlarına dair "medhiye"dir. Dört mezhep imamının bazı konulardaki ihtilaflarına değinir:

¹² Nebhâni, *Şevâhid'ul-hak fi'l-istigâseti bi seyidi'l-halk*, (Beyrut: Dârul-kutubi'l-ilmîyye, 2007), 41.

¹³ Nebhâni, *Şevâhid'ul-hak*, s. 44.

¹⁴ Nebhâni, *er-Raiyetu's-Suğra fî zemmi'l-bidati ve medhi's-sünneti'l-garrâ*, erişim 20 Kasım 2017.

<http://www.noonbooks.com/reader/pdf/index/bookId/31909/hash/0230fbda04efa23cc94d910cd1bba80858dd7ad4723904f0f4b418b0b93770e3/#page/1/mode/1up>, 16.

¹⁵ Nebhâni, *er-Raiyetu's-Suğra*, 20.

¹⁶ Hayrettin Ziriklî, el-A'lâm (Beyrut: Dârul-ilm li'l-melâyîn, 2002), 8: 218.

¹⁷ Araştırmaya konu olan bu manzum eserin el yazma bir nüshası Muhammed Abdulmelik tarafından yazılmış ve 30.01.2013 tarihi ile, <https://ia600804.us.archive.org/2/items/raeyyathussugra/raeyyathussugra.pdf> adresine yüklenmiştir. Bu el yazma nüsha ile içerik olarak aynı olduğunu gördüğümüz diğer bir dosya elwahabiya.com sitesine yüklenmiştir. Bu araştırmada kaynak olarak bu sitede yer alan kaside kullanılacaktır.

¹⁸ Nebhâni, *er-Raiyetu's-Suğra*, 2.

لَنَا رَحْمَةٌ مَعَ أَنَّهُ قَدْ أَتَى نَزْرًا
وَبَعْضُ بَقْصِدِ الْأَجْرِ قَدْ شَدَّدَ الْأَمْرًا
عَلَى خَطِئًا قَدْ قَالَ إِنَّ لَهُ أَجْرًا
وَمَا ابْتَدَعُوا فِي الدِّينِ نَهْيًا وَلَا أَمْرًا

وَكُلُّ خِلَافٍ جَاءَ عَنْهُمْ فَإِنَّهُ
فَبَعْضُ أَتَانَا الْقَوْلُ عَنْهُ مُحَقَّقًا
فَكُلُّ عَلَى حَقٍّ وَمَنْ قَالَ بَعْضَهُمْ
فَمَا اخْتَلَفُوا فِي الدِّينِ إِلَّا لِحِكْمَةٍ

Onlar hakkında her ne ihtilaf olmuşsa bizim için rahmettir ki o da çok azdır

Bazısında kavil bizim için hafifletici bazısı da sevap olsun diye şiddetlidir

Hepsi hak üzeredir, eğer bir hata da olsa demiştir ki s.a.v. ona bir ecir var¹⁹

Dinde bir hikmet için ihtilaf ettiler; ne bir nehiy ne bir emir; dinde bidat çıkarmadılar.

بِهَا ارْتَسَمَ الْقُرْآنُ وَالسَّنَّةُ الْعِزَّةُ

Onların mezhepleri parlak aynalar misali

Kur'an ve Sünnet onda yansır timsali²⁰

İkinci bölümde, Nebhâni'nin deyimi yerinde ise “çıbanın başı” olarak gördüğü ve en fazla hicvine konu ettiği Cemalettin Afgânî'yi, üçüncü bölümde Muhammed Abduh'u, dördüncü bölümde onun öğrencisi Reşit Rıza'yı ve beşinci bölümde ise Muhammed b. Abdulvehhâb'ı hedef almaktadır. Hatimede ise tekrar başa dönerek eserini bir medhiye ile bitirmiştir.

4. ŞİİRDE BULUNAN EDEBİ UNSURLAR

Nebhâni diğer manzum eserlerinde olduğu gibi *er-Râiyetu's-suğra*'da da beyan, maani, bedî ilmi olarak bilinen belagat unsurlarını beyitlerine serpiştirmiştir. Ancak burada özellikle belirtilmesi gereken bir husus Nebhâni'nin diğer manzum eserlerinden farklı olarak bu kasidesinde doğrudan anlatıma öncelik vererek edebi sanatlara daha az yer vermesidir. Klasik şiirde sıklıkla hatta her beyitte görülen söz sanatlarını seyrek vermiştir. Bunun nedeni olarak Nephânî'nin özellikle kasidesinde işlediği konuların “itikât” meselesi olduğunu düşünmesi ile alakalıdır. Onun üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan tüm İslam dünyası muzdariptir. Müslümanlar onun hicvettiği şahısların peşine takılırsa “ilhad”a, “bidat”a gidecektir. Dolayısıyla bu “bidat” fırkalarının “iç yüzü”, bir an evvel söz sanatları ve gizemli ifadeleri anlamakta zorlanan “avam” tabakasına “doğrudan” teşhir edilmelidir. Zira üstü gereğinden fazla “örtülü” bir hiciv “bidatten kurtarılması” gereken geniş kitleler tarafından anlaşılacaktır.²¹ Aynı zamanda hicivde “üstü örtülü” anlatıma, çoğu kez entelektüel kesim üzerinde siyasi baskıların uygulandığı ve ifade özgürlüğünün kısıtlı olduğu totaliter yönetimlerde başvurulmaktadır.²² Nebhâni'nin ise hedef aldığı kişilerden dolayı yaşadığı topraklarda bu türden bir baskıya maruz kalmadığı göz önünde bulundurulunca, onun hicvinde “doğrudan” anlatımı tercih etmesi nedeni daha iyi anlaşılacaktır.

Nebhâni, soyut olan kavramları somut hale getirmek, ehli bidat olarak değerlendirdiği şahısların “mahiyet”lerini tasvir etmek için sıklıkla teşbihe başvurmuştur. Teşbih ile ilişkisi güçlü olan mezcâî ifadeler de sıklıkla yer verirken cinas, tevriye gibi bedi sanatlarına başvurmamıştır. Medhiye türü şiirlerinde sufi terimleri yer yer kullanan Nebhâni, bu kasidede hedef aldığı şahsiyetlerin sufiliğe karşı oluşu ve kasidenin hiciv içeriğinden dolayı tasavvufi ibareler kullanmamıştır. Burada Nebhâni'nin “er-Râiye”sinde yer alan söz sanatlarına yer verilecektir.

4.1. Mutabakat

İki zıttı bir araya getirme anlamına gelen mutabakat bazı kaynaklarda “tıbak” ve “tezat” olarak da anılmaktadır.²³ Bu zıtlık isim, fiil ya da harf seviyesinde görünebilmektedir.

Nephânî geleneğin karşısında durup yeni bir çığır açan isimleri hedef tahtasına koyduğu için onların “batıl” yolda olduklarını batılın tam tersi istikametindeki kelimeleri seçerek sıklıkla karşılaştırmalar yapmaktadır. Dolayısıyla onun bu karşılaştırmacı eğilimine en uygun olan söz sanatı da “mutabakat”tır.

تَسْمَى جَمَالَ الدِّينِ مَعَ قَبْحِ فِعْلِهِ = كَمَا وَضَعُوا لَفْظَ الْمَفَازَةِ لِلصَّحْرَا

Cemalettin Afgânî'nin yerildiği beyitte Nebhâni, onun ismi içerisinde geçen “جمال” güzellik sözcüğünün zıttı olan “القبح” çirkinlik mastarını getirmiştir.

Fiili her ne kadar çirkin de olsa Cemalettin dendi.²⁴

¹⁹ Nebhâni, *er-Raiyetu's-Suğra*, 4.

²⁰ Nebhâni, *er-Raiyetu's-Suğra*, 5.

²¹ Yüksel Baypınar, “Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, 35, erişim 20 Kasım 2017, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1048/12644.pdf>.

²² Megan LeBoeuf, “The Power of Riddle: An Analysis of Satire” (2007), *Senior Honors Projects, Paper* 63, 2.

²³ Sa'deddin et-Teftazâni, *Muhtasarü's-Sa'd*, thk. Ahmed el-Humeyd el-Hindâvi, (Beirut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2010), 385.

²⁴ Nebhâni, *er-Raiyetu's-Suğra*, 7.

Nebhânî Reşit Rıza'yı bir gün rüyasında görmüştür. Sûfi eğiliminin bir göstergesi olarak onun rüyasındaki halinin onun “batıl” yolda olduğuna bir emare olduğuna inanmaktadır. Bu iki beyitte “siyah” ve “beyaz” sıfatları ile tıbak sanatı kullanılmıştır.

بدا حبشي اللون أسوداً مُغَيَّرًا وَوَاللهِ إِنِّي فِي الْمَنَامِ رَأَيْتُهُ
وَعهدي بِهِ مِنْ قَبْلِ أبيضٍ مُحْمَرًا رَأَيْتُ سَوَادَ اللَّوْنِ قَدْ عَمَّ وَجْهَهُ

Vallahi onu rüyamda gördüm; zenci gibi göründü siyah ve tozlu;

*onu simsiyah yüzlü gördüm; daha önceden gördüğümde kırmızıya çalan bir beyazlıktaydı.*²⁵

Tıbak sanatına çok sık yer verdiği için burada onun vermiş olduğu bazı zıt anlamlı kelimelere ait bir liste ile bakılacaktır.

Kelime düzeyinde tıbağın sıklıkla örneği görüldüğü gibi yine aynı sıklıkta cümle tıbakları da bulunmaktadır. Örneğin; Reşit Rıza'nın Şam'a gittiği zamanki halini tasvir eder. Utanç verici hali ile beraber bundan gurur duyması iki ayrı durumu ifade etmektedir.

وَمَهْمَا تَكُنْ عَارًا يراها له فخرًا وَلَكِنَّهُ لَا يَسْتَحِي مِنْ ضَلَالَةٍ

Lakin o hiç de dalaletten utanmaz;

*ne kadar ayıp da olsa onu kendi için gurur görür.*²⁶

Nebhânî, Cemalettin Afgânî gibi kimselerin Müslümanlara karşı aslında düşman olduklarını düşünmektedir. Kalpleri onlara karşı nefretle doludur. Ancak burada tam tersi bir görüntü vardır. Afgânî gibi kimseler gerçekte böyle olsa da insanlara karşı şirin, müjdeli, sevecen davranmayı da bilirler.

عُدَاةٌ لِكُلِّ الْمُؤْمِنِينَ قُلُوبِهِمْ لَهُمْ مُلْتَمَسٌ حَقْدًا وَإِنْ أَظْهَرُوا الْبِشْرَا

Kalpleri tüm müminlere karşı düşmanlık besler;

*müjdeli görünseler de onlara karşı kalpleri öfke ile doludur.*²⁷

4.2. İstiare

İstiare terim olarak “hakiki mana ile mecazî mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasının geçici olarak alınıp başka bir kelime için kullanılması”dır.²⁸ Müşebbehun bihin söylenmesi ya da söylenmemesine göre açık ve kapalı istiare olarak iyiye ayrılmaktadır.

Afgânî bir gün Mısır'da Nebhânî'nin hocalarından olan Şeyh Şerbîn'in ders verdiği mescide gelmiştir. Nebhânî'de orada bulunuyordu. Afgânî, şeyhe bazı sorular yöneltilmiş ve Nebhânî'ye göre şeyh cevap verirken onun bilgileri adeta sel gibi boşalmış, gürül gürül ilim fişkırmış. Bunun karşısında Afgânî'nin bu taşkın karşısında bir damla olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta Afgânî daha sonra Nebhânî'ye Şeyh Şerbîn gibi Mısır'da bir alime rastlamadığı itirafında bulunmuştur.

حَضَرْتُ بِفَقْهِ الشَّافِعِيِّ خَطِيبُهُ = عَلَى شَيْخِ شَرِبِينَ فَأَلْفَيْتُهُ بَحْرًا
وَجَاءَ جَمَالَ الدِّينِ يَوْمًا لِدَرْسِهِ = فَأَلْقَى عَلَيَّ الْأَسْتَاذَ أَسْئَلَةً تَنْتَرِي
فَفَاضَتْ عَلَيْهِ مِنْ مَعَارِفِ شَيْخِنَا = سَيُولُ أَرْتَهُ عِلْمُهُ عِنْدَهُ قَطْرًا
وَإِذْ سَمَّ مِنْهُ الشَّيْخُ رِيحَ ضَلَالِهِ = وَالْحَادُوهُ أَوْلَاهُ مَعَ طَرْدِهِ زَجْرًا

Şâfi fikhının hatibi olan Şeyh Şerbîn'in huzuruna geldim de onu bir umman buldum.

Bir gün onun dersine Cemalettin geldi şeyhe sorular sordu.

Şeyhimizin bilgileri sel olup taşıtı ona (Afgânî) ilminin bir damla olduğu gösterdi.

*Şeyh ondan dalalet ve ilhad kokusu alınca onu azarlayarak huzurundan kovdu.*²⁹

Yukarıdaki üçüncü beyitte müşebbeh “المعارف”, müşebbehun bih “سيول” ve el-müsteâr ile “فاضت” lafzıdır.

Yine bu beyitte mutabakat sanatı da bulunmaktadır. Beytin ikinci şatırında bulunan سيول ve قطرا kelimeleri (seller-damla) birbirlerine zıt olarak kullanılmıştır.

²⁵ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 23.

²⁶ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 25.

²⁷ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 20.

²⁸ Tefâzânî, *Muhtasarü's-Sa'd*, 332.

²⁹ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 7.

4.3. Teşbih

Soyut olanı somutlaştırmanın yollarından biri olan teşbih genel olarak klasik şiirde en çok kullanılan ifade tarzlarından biridir. Nebhânî hasımlarının düşmüş olduğu durumu, bir şeylere benzeterek somutlaştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Örneğin; ehli bidat olanların yüzlerini كالصخر “taşlar”^{a,30} onların ümmete verdikleri zararı الجبال “dağlar”^{a,31} onların sözlerini السراب “serap”^{a,32} benzetir. Onlar, ahir zamanda gelecek tek gözü kör دجال “Deccâl”e benzer. Ancak bunların körlüğü Deccâl’in körlüğünden daha şiddetlidir. Zira Nebhânî’ye göre bunların kalpleri kördür.

Diğer taraftan sıklıkla takip edilmesinde ısrar ettiği dört mezhebi, Kur’an ve Sünneti yansıtan parlak المرايا “aynalar”^{a,33} yeryüzündeki her milletin kana kana içebileceği جداول “su arklarına,”³⁴ Hz. Peygamber’in s.a.v. şeriatını, karalara ve denizlere nurunu veren شمس منيرة “parlak güneş”^{e,35} benzetmiştir.

4.4. İktibas

Eserlerinden güçlü bir hafız olduğu ve hadislere vâkıf bulunduğu anlaşılan Nebhânî, şiirinde sıklıkla söz sanatlarından biri olan iktibasa başvurmuştur. Şairin şiirini süslemek ve manayı kuvvetlendirmek için ayet ve hadislerin bir kısmını ayet ve hadis olduğuna işaret etmeden alması anlamına gelen iktibas,³⁶ özellikle Nebhânî gibi “bidat fırkaları” ile “Kur’an ve sünnet çizgisi”nde mücadele ettiğini düşünen bir şair için ayrıca önem arz etmektedir. Zira kendisinin haklı olduğunu göstermek için başvuracağı en güçlü referans “ayetler ve hadisler” olacaktır.

أمن بعد قول الله أكملت دينكم = يُريدونَ في الإسلام أن يُحدِّثوا أمرًا³⁷

Bu beytin ikinci şatırında yer alan من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو ifadesi Buharî ve Müslim’de geçen من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو hadisinin iktibasıdır. Bu ifade ile Nebhânî onların ehli bidat olduklarını ve ortaya koydukları düşüncelerin de dinen “merdûd” kabul edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Diğer bir iktibas örneği ise Ehli Sünnet mezheplerinin ümmet için bir Allah’ın dininin sefinesi (gemi) olarak benzetildiği beyitte yer almaktadır.

سفينَةُ دين الله فيها نجاتكم إذا فاز تنور الفساد لكم فورًا³⁸

Allah’ın dininin sefinesi fesat tandırının gürül gürül kaynadığında necatınızdır.

Bu beytin ikinci şatırında geçen فان التنور ifadesi Hûd suresinde Nûh a.s.’ın gemiye binmesi ve tufanın başlamasını tasvir eden 40. Ayetinden iktibas edilmiştir.

“Hz. Peygamber’in s.a.v. sözlerinin aslının vahiy olduğunu, bu yüzden ona uymanın vahye itaat etmek anlamına geldiğini ifade ettiği bir beyitte

وَمَا نطقَ الْمُخْتَارُ قَطُّ عَنِ الْهوى وَمَا يسوى وَحي له أعملَ الفِكر³⁹

Muhtar a.s.m. asla hevâsından konuşmuş değildir;

vahiy dışında kendi düşüncesini de

Nebhânî, Afgânî gibi düşünenlerin hepsini “ehli bidat” olmakta bir tutar. Aralarında bir fark görmez. Bu genellemeci tutumunu ifade etmek için hadisin metninde yer alan bir temsile yer verir.

كأسنان مشط كلهم في ضلالهم = فلا أحدٌ يُبدي على أحدٍ فخرا

Onların her hepsi bir tarağın dişleri gibi, herhangi biri diğerine gururlanamaz.⁴⁰

³⁰ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 12.

³¹ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 16.

³² Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 17.

³³ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 5.

³⁴ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 5.

³⁵ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 3.

³⁶ Teftazânî, *Muhtasaru’s-Sa’d*, 459.

³⁷ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 9.

³⁸ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 13.

³⁹ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 3.

⁴⁰ Nebhânî, *er-Raiyetu’s-Suğra*, 14.

4.5. İstiare i Temsiliyye

Nebhânî'nin sıklıkla başvurduğu ifade şekillerinden birisi de temsili istiareye başvurusudur. İstiaarenin terkip seviyesinde olan şekilde birçok beyit bulunmaktadır. Örneğin; Muhammed Abduh bir ara Mısır'dan Suriye'ye sürgün olarak gönderilmiştir. Anlaşılan burada Abduh düşüncelerini çevresine aktarmış ve onun takipçileri de olmuştur. Nebhânî onun bu halini bir temsil ile tasvir etmektedir:

أَتَى لِبِلَادِ الشَّامِ أَيَّامَ نَفِيهِ
فَأَنْبَيْتَ فِيهَا مِنْ ضَلَّالَتِهِ بَذْرًا
بِهَا بَاضَ بَيْضًا كَانَ إِبْلِيسَ حَاضِنًا
لَهُ فَسَعَتْ أَفْرَاخُهُ تَتَّبِعُ الْإِثْرَا

Şam illerine geldi; nefiy günlerinde orada ekti dalaletinın tohumlarını,

orada yumurtladı da İblis oldu bakıcısı, yavruları yayıldı; onu takip ettiler peş peşe.⁴¹

Diğer bir temsil Muhammed b. Abdulvehhâb'ın ortaya çıkışı ve onun evliyaya dil uzatmasıyla ilgilidir. Nebhânî, Hz. Peygamber'in s.a.v. bir hadisiyle onun doğu tarafında çıkacağına işaret ettiğini belirtmiştir. Bundan sonra onun evliyaya dil uzatmasını, mezhep imamlarını eleştirmesini şu şekilde tasvir etmiştir:

أَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ لِلشَّرْقِ ذِمَّةً
بِهِ يَطْلُعُ الشَّيْطَانُ يَنْطَحُ قَرْنَهُ
وَهُمْ أَهْلُهُ لَا غَرَوَ أَنْ أَطْلَعَ الشَّرَا
رُؤُوسَ الْهُدَى وَاللَّهُ يَكْسِرُهُ كَسْرَا
وَبِالْمُتَأَثِّرِي الْحَبْرِ أَكْرَمَ بِهِ حَبْرَا
فَكَمْ طَعَنُوا بِالْأَشْعَرِيِّ إِمَامَنَا

Resûlullah'ın zemmi onun şarklı oluşuna işaret etmiştir ve onlar doğuludur şer ortaya atmalarına şaşırılmamak lazım;

orada şeytan ortaya çıkar ve onun boynuzu hidayet başlarına süser ama Allah onun boynuzunu kırar;

ne kadar çok imamlarımız Eş'arî ve Mâtürîdî'ye hakaret ettiler ki onlar, hâlbuki ne kadar bilge kimselerdi.⁴²

Bu beyitte “hidayet başları” olan İmam Eş'arî ve İmam Mâtürîdî'ye “boynuzlu şeytan” olan Muhammed b. Abdulvehhab boynuzuyla vurmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır.

4.6. Tasvir

Nebhânî diğer manzumelerinde olduğu gibi bu şiirinde de az da olsa tasvirlerle yer vermiştir. Er-Raiyetu's-Suğrâ'da tema “hiciv” olmasından dolayı tasvirler “hiciv” amacına yönelik çoğu zaman “aşağılayıcı” tondadır.

Örneğin; Nebhânî, Reşit Rıza ile Beyrut'ta karşılaşmıştır. Rıza'nın yüzü, onun düşünce dünyasını yansıtmıştı. Bu yüzden “hiciv” temalı bir tasvire yer vermiştir.

أَتَانِي بَبِيرُوتٍ بِشَرِّهِ شَبَابِهِ
بِمُقَلَّتِهِ السُّودَا وَوَجْنَتِهِ الْحَمْرَا
لَهُ لَحْيَةٌ مَقْصُوصَةٌ مِنْ جَذُورِهَا تُتْرَجُّ عَنْهُ أَنْ فِي نَفْسِهِ أَمْرَا

Benim yanıma ben Beyrut'ta iken

kara sakalı ve kızıl elmacık kemiği olduğu halde geldi;

onun köklerinden kesilmiş sakalı vardı ki,

onun nefsinde bir iş var olduğunu haber veriyordu.⁴³

5. HAYVAN FİĞÜRLERİ

Klasik Arap edebiyatında hiciv konulu şiir denince akla ilk gelen hakaret unsurunun çoğunlukla hayvan teşbihleri olduğu görülmektedir. Şair hicvetmek istediği kişi ve kişileri çirkinliği herkes tarafından kabul edilen hayvanlara ya da onların herhangi bir sıfatına benzetmektedir. Nebhânî hasımlarını İslam dinine saldıran kurtlar gibi görür:

ذُنَابٌ عَلَى الْإِسْلَامِ صَالُوا وَمَا إِكْتَفُوا
بِأَنْيَابِهِمْ حَتَّىٰ بِهِ أَنْشَبُوا الظَّفْرَا

Onlar kurtturlar, İslam'a dışleriyle saldırdılar;

yetinmediler bununla, tırnaklarını geçirdiler.⁴⁴

⁴¹ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 16.

⁴² Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 27.

⁴³ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 20.

⁴⁴ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 11.

Kendilerini mezhep imamlarıyla bir gören, mutlak müçtehit olduklarını düşünen, onlarla kendini bir tutan Afgânî ve benzerlerinin düştüğü hal, onun gözünde şöyledir:

فَمَا قَطُّ شَاهِدْنَا جِمَارًا مُسَابِقًا جَوَادًا وَتَيْسًا صَارِعَ اللَّيْثِ وَالنِّمْرَا

*Biz bir atla yarışa giren bir eşek asla görmedik; aslanla kaplanla gürleşen bir keçi de görmedik.*⁴⁵

Nebhânî, Muhammed Abduh'un dini meselelerde fütursuzca konuştuğunu düşünmektedir. Onun dilini bu şekilde kullanması ve kendisini müçtehit imamlar seviyesinde görmesini yermektedir:

لِسَانٌ لَهُ كَالثَّوْرِ لَفَّ نِبَاتُهُ وَلَكِنَّهُ بِالْجَهْلِ قَدَّ غَلَبَ الثَّوْرَا
فَلَمْ يَرِ ثَوْرٌ زَا حَمَّ الْأَسَدِ قَبْلَهُ وَلَا حِدَاءٌ مِنْ قَبْلِهِ زَا حَمَّتْ نَسْرَا

Onun, öküzün otları dolayan dili gibi bir dili var ne var ki, cehalette öküzden de geçmiştir.

*Daha önceden aslanla mücadele eden bir öküz, kartalla yarışan bir çaylak kuşu görülmemiştir.*⁴⁶

Nebhânî, Afgânî'nin mutlak müçtehit olma iddiasını onun ilim yönünden yetersizliği ile çürütmeye çalışmaktadır. Bu yüzden kasidede sıklıkla bu türden karşılaştırmalara rastlanır. Örneğin;

وَمَا لِبِغَاثِ الطَّيْرِ أَنْ يَشْبِهَ النَّسْرَا

Kartala benzemeye çalışan kuş yavrularına ne oluyor ki?!⁴⁷

diyerek onun ilmi yetersizliğini “kuş” ve “kartal” karşılaştırması ile göstermek istemektedir.

6. ER-RAİYETU'S-SUĞRÂ'DA FİKİR

Nebhânî'nin bu manzum eserinde kendini vurgulu bir biçimde hissettiren düşünceler okuyucu tarafından gayet net anlaşılabilir niteliğe sahiptir. Bu kasidede muğlak ifadeler, müphemlikler yer almamaktadır. Maksadı, avamı “ehli bidat” olarak gördüğü düşünce sahiplerine karşı ikaz etmek, bu düşünce sahiplerinin “ne kadar tehlikeli” olduklarını anlatmak olduğu için avamın, bu maksadı anlamasını geciktirecek ya da zorlaştıracak türden sembollere, ifade çeşitlerine yer vermemiştir. Kasideni umdesini teşkil eden ana fikir “geleneğin takdiri” ve “yeniliğin takbihi(çirkin gösterilmesi)” olarak özetlenebilir. Kaside neredeyse tüm gücüyle bu iki saik üzerinde cereyan etmektedir. Ancak ilginç olan şudur ki Muhammed Abduh, o da Müslümanların ilk üç asırdaki “selef –i salihîn”in caddesinden uzaklaştığını, çözümün öze dönmek olduğunu, İslam'ın esasında var olmayan birçok uygulamanın İslam'a mâl edildiğini Kur'an ve Sünnet'in esas alınması gerektiğine vurgu yapıyordu. Nebhânî bu açıdan Abduh ve neoselefi akımın taraftarlarını kâfirlerden daha tehlikeli görmektedir. Zira Müslümanlar bunların zararlı olduklarını anlayamaz, peşine takılır. Dolayısıyla Nebhânî'yi hicvini sertleştiren hatta kimi zaman abartılı nitelendirmelere iten bu saik olmalıdır. Ancak “abartılı” anlatım hicvin tabiatı gereğidir. K. Tucholsky, ““hicivde abartma var mıdır?” sorusuna verdiği cevapta şöyle demiş ve hiciv için abartının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. “Hiciv abartmak zorundadır. Bazen bu abartma haksızlık sınırına kadar varır. Gerçeği daha belirgin hale sokmak için hicivci onu bir balon gibi şişirir, tabi bu arada da yaşın yanında kuru da yanar.”⁴⁸

Burada Nebhânî'nin kasidesinde yerme maksadıyla kullanmış olduğu nitelendirmelere yer verilecektir.

الجهال	Cahiller
الأياليس	İblisler
المراق	Hak yoldan sapanlar
دجال	Deccal
سواد اللون في الوجه	Kara suratlı
الزراع الذين نشروا البعري في أرضهم	Toprağına pislik yayan çiftçiler
الشياطين	Şeytanlar
التعبان	Yılanlar
الفيران	Fareler
الكذاب	Yalancı
خبائث أرواح	Habis Ruhlar
مطروود	Kovulmuş
إلحاد	Dinsizlik
خوارج	Hariciler
البروتستانت	Protestanlar
إباحيين	İbahiler

⁴⁵ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 10

⁴⁶ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 15.

⁴⁷ Nebhânî, *er-Raiyetu's-Suğra*, 10.

⁴⁸ Baypınar, “Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, 34.

حمارا	Eşek
بدون اغتسال مع جنابته	Cenabet namaz kılanlar
ناقص الدين	Dini eksik
فاسد الأفكار	Sapık fikirli
أهل الغواية	Sapıklar
أنصار الضلال	Dalalet taraftarları
أشد من الكفار	Kâfirlerden beter
رجس	Pislik
العميان	Kör

Buna karşılık olarak Nebhânî, mezhep imamlarının gittikleri yolun ne kadar istikametli olduğu yönünde nitelendirmelerde bulunacaktır. Hicvinde bu tür övücü nitelendirmelere nispeten çok az yer verdiği ve tasvirde derinliğe girmediği görülür. Bunun sebebi, kasidenin birinci bölümünün tamamen Ehli Sünnet mezheplerinin övgüsüne ayrılmış olmasıdır.

7. ER-RAİYETU'S-SUĞRÂ'DA DUYGU

Nebhânî, Ehli Sünnet çizgisine mensup bir dava adamıdır. Kişide bir dava bilinci olunca doğal olarak bu davanın “müdafileri” olduğu gibi “hasımları” da olacaktır. Bundan dolayı özellikle Mısır’da ortaya çıkan yenilikçi söylemleri, sıkı sıkı bağlı olduğu Ehli Sünnet’e bir “iharet” olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla onun bu kasidesine hakim olan duygu “iharet”tir. “İslam düşmanları”nın yapamadığını bu “hain”ler üstlenmiş ve kale içeriden fethedilmeye çalışılmıştır. Şiirinde “yenilikçi” akımları, tekrar tekrar vurgu yapmış olduğu “Ehli Sünnet” kalesinin içine sızmış Truva atı olarak göstermeye çalışmıştır. Kasideye damgasını vuran “iharet” duygusunu birçok beyitte hissetmek mümkündür.

Nebhânî, Afgânî ve Abduh’un “iharet” içinde olmasından son derece rahatsız ve kızgındır:

بِمَقْدَارِ مَا خَانَ الْبِلَادَ وَمَا أَتَى لِأَعْدَائِهَا نُصْحًا عَلَا عِنْدَهُمْ قَدْرًا

*İslam beldelerine ettiği ihanet ve düşmanlara ettiği nasihat miktarınca onların yanında değer kazandı.*⁴⁹

أَتَى مِصْرَ مَطْرُودًا وَقَدْ خَانَ دِينَهُ وَدَوْلَتَهُ يَا لَهْفَتِ قَلْبِي عَلَى مِصْرَا

*Mısır’a kovulmuş bir halde geldi; dinine, devletine ihanet etti. Ah! kalbim Mısır için yanıyor.*⁵⁰

Kasidede kendini hissettiren ikinci hakim duygu “ehli bidat”ın süslü, çekici, parlak ifadelerine çabucak kapılabilen “avam”ı, bunların tehlikesinden “himaye” ya da iğfal edilmeye müsait halk kitlelerini onlardan “tıksındırma” duygusudur.⁵¹

Örneğin; Muhammed Abdûh, Nebhânî’ye göre sakındırılması gereken bir şahsiyettir:

أَحْذَرُ كُلَّ النَّاسِ مِنْ كَتَبِ دِينِهِ وَبِالرَّيِّ وَالْإِعْرَاضِ تَفْسِيرَهُ أُحْرَى

“Tüm insanları onun din kitaplarından sakındırıyorum.

*Onun tefsirinden reddederek, yüz çevirerek uzak durmak daha evlâdır.”*⁵²

Nebhânî, Muhammed Abdûh’un tefsirinden sakındırmak yerine okuyup eleştirmeyi tavsiye edebilirdi. Ancak ona göre “avam” yanlış düşüncelerinde etkilenmeden “eleştiri” gücüne sahip değildir. Dolayısıyla o avamı “himaye” duygusuyla konuya yaklaşmış ve tahkir ederek ifşa etmeyi daha uygun görmüştür.

بِظَاهِرِهَا قَدْ تَخَدَّعَ الْجَاهِلُ الْغَرًّا وَأَقْوَالُهُ مِثْلُ السَّرَابِ بَقِيْعَةٍ
تَعْرُ امْرَأً لَا يَعْرِفُ الْخَيْرَ وَالشَّرَّ مَحَاسِنُ أَلْفَاظٍ لَهُ قَدْ تَرَّخَرَفَتْ
كَمَا نَبَّتَتْ فِي الدَّمْنَةِ الْبَقْلَةُ الْخَضْرَا بِهِ بَرَزَتْ حَسَنَاءُ فِي شَرِّ مَنَبَبٍ

Onun sözleri bir vadideki serap gibidir; zahiri tecrübesiz cahili aldatabilir.

Onun süslü, cafscaflı lafları vardır; hayrı, şerri bilmeyen kişiyi aldatır.

*Yeşil baklanın çerçöp içinde büyümesi gibi, onunla kötü ortamda güzel bir kadın yetişmiştir.*⁵³

⁴⁹ Nebhânî, *er-Raiyetu 's-Suğra*, 15.

⁵⁰ Nebhânî, *er-Raiyetu 's-Suğra*, 7.

⁵¹ Nebhânî, “Şevâhidul-hak” adlı eserinde “avam-ı Müslimin”den ve ilim talebelerinden zayıf olanların birçoğunun akidesine bunlar yüzünden zarar geldiğini, düşüncelerinin “ifsat” edildiğini belirtmiştir. Nebhânî, *Şevâhid ul-hak*, 42.

⁵² Nebhânî, *er-Raiyetu 's-Suğra*, 17.

⁵³ Nebhânî, *er-Raiyetu 's-Suğra*, 17.

Nebhânî, Abduh'un hitabet gücüne sahip karizmatik bir şahsiyet olduğunun farkındadır. Onun bu ifade gücü ilmi yeterliliğe sahip olmayan birçok kişiyi etkileyebilecek özellikte olduğundan dolayı sakındırmak için "hiciv"e konu olmuştur. Aynı zamanda son beyit "iktibas"a örnektir. Zira son beyit hadis kaynaklarında geçen bir rivayetten alıntıdır.

إياكم وخضراء اليمَن قالوا : وما خضراء اليمَن يا رسول الله؟ قال: المرأة الحسناء في المنبت السوء

Çerçöp içinde yetmişmiş sebzedden uzak durun. Bunlar nedir Ya Rasûlullâh? Kötü yerde yetmişmiş güzel kadın.

8. SONUÇ

Tüm dünya edebiyatlarında edebiyatın tarihi kadar geçmişe uzanan "hiciv" insan doğasındaki "intikam", "alay", "öfke" gibi gergin duyguların edebiyata yansımış halidir. "Hiciv", kimi zaman intikamını alamadığı bir kabile reisine, kimi zaman da mağduru olduğu siyasi bir rejime; kimi zaman çok sıkıntılar yaşadığı bir şehre ve kimi zaman da dini inanca zarar veren bir takım farklı görüşlere yapılır. Eğer edebiyatçı eleştiri oklarını yönelteceği kişinin kendine vereceği zarardan çekiniyorsa gayet "üstü örtülü" kinayeli anlatımların arkasında kendini maskeler, şayet böyle bir korkusu yoksa serzenişini, şikâyetini tüm kitlelere güçlü bir tonda ulaştırmak için karmaşık edebî üsluba girmeden "doğrudan" anlatımla doğrudan saldırıya geçer. Evet, hiciv edebî hüviyet giydirilmiş bir taarruz aracıdır.

Nebhânî, kendi döneminde İslam dünyasının siyasi ve askeri olarak kuşatıldığını görmüş, fakat bunda daha tehlikeli bir iç kuşatmanın ya da sızmanın yaşandığını düşünmüştür. Ona göre Suudi Arabistan'da Muhammed b. Abdulvehhâb'ın "tasavvuf karşıtı" ve Mısır'da Cemalettin Afgânî öncülüğündeki "geleneğe karşıtı" düşünceler İslam dünyası için "mutlak" zararlı ve Batı kaynaklıdır.

Buradan hareketle Nebhânî, bu düşüncelere karşı reddiyeler yazmış ve bununla da yetinmeyip edebiyatçı yönünü de mücadele sahasında kullanıp "hiciv" içerikli bir kaside yazmıştır. Onun bu kasidesi klasik Arap şiirinin vezin, kafiye gibi şiirsel unsurlarına sahiptir. Kafiye harfi "ر" olduğu için "Râiyye" olarak literatüre girmiştir.

Bu kaside Nebhânî'nin o dönemde ortaya çıkan neoselefi düşüncelere karşı duruşunun bir özetini yansıtmaktadır. Manzum olmayan eserlerindeki düşünceleri klasik Arap şiirinin kalıbına dökülmüştür. Mensur eserlerinde bu düşüncelere karşı olduğunu zaten ifade ettiği halde onu "hiciv" konulu şiir yazmaya iten bir sebep olmalıdır.

Kanaatimize göre onun hicve yönelmesi hicvin tabiatı gereği abartılı anlatımlara uygun ve en ağır hakaretlerin ifade edilmesine müsait bir edebî bir zemin oluşundandır. Nebhânî, düşüncelerini entelektüel kesime mensur eserleriyle ulaştırdığı gibi uzun soluklu, derin tahkiklere girişmeye ilmi altyapısı müsait olmayan "avam" tabakasına da hicvi ile duyurmuştur. Anlaşılan Nebhânî, bu hicviyle avamın anlayacağı dilden konuşarak "hakaret ve alay"a varan şiiriyle, bizzat ilimle işgal etmeyen ancak karizmatik şahsiyetlerden etkilenmeye hazır geniş halk kitlelerini ikaz etmeyi hedeflemiştir.

Hicvinde hasımlarını hayvanlara benzetmekten çekinmeyen, onların din düşmanı birer Ebu Cehil, birer hain, zındık olduklarını söylemekte bir beis görmeyen Nebhânî, edebiyatı düşüncelerini aktarmak için bir araç olarak görmüş ve klasik Arap şiirinde önem verilen "tasvir"e kayda değer bir yer vermemiştir. Karşı çıktığı düşünceleri değerlendirme ve eleştirmeyi manzum olmayan diğer eserlerinde yaptığı için bu hicvinde sadece "tahkir" ve "alay" da bulunmuş, bu amacına hizmet eden teşbih, istiare ve kinayeli anlatıma sık yer yermiş ve bedi ilmi içerisinde yer alan söz sanatlarından mutabakatı yoğun olarak kullanmıştır. Nebhânî'nin bu sert ve epey alaylı şiiri istediği hedeflere ulaşmış olmalı ki o dönemin Suudi Arabistan alimleri Nebhânî'ye yine hicivle karşılık vermişlerdir. Kaside dönemin ilmi tartışmalarının edebiyata nasıl yansıdığını görebilme adına bir fikir vermektedir.

KAYNAKÇA

Baypınar, Yüksel, "Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme", 31-37, erişim 20 Kasım 2017, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1048/12644.pdf>.

Çiftçi, Faruk, "Hassân b. Sabit'in Hz. Peygamber İçin Söylediği Mersiyeler", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi. 4 (2004): 79-95.

Demirel, H. Gamze, "Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hiciv", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 5/10 (2007): 131-154.

LeBoeuf, Megan, "The Power of Ridicule: An Analysis of Satire" (2007), Senior Honors Projects. Paper 63.

Nebhânî, Şevâhid'ul-Hak fi'l-istigâseti bi seyyidi'l-halk, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2007.

Nebhânî, Sebîlu'n-necât fi'l-hubbi fillâh ve'l-buğdi fillâh, nşr. Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Şam: Dâru İbn Hazm, 1991.

Teftazânî, Sa'deddîn, Muhtasaru's-Sa'd, thk. Ahmed el-Humeyd el-Hindâvî, Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2010.

<https://ia600804.us.archive.org/2/items/raeyyathussugra/raeyyathussugra.pdf>

Sevâfirî, Kâmil, el-Edebu'l-Arabiyyi'l-muâsır fi Filistîn, Kahire: Dâru'l-maârif, 1975.

Ruben Quintero, "Introduction: Understanding Satire", [https://www.calstatela.edu/sites/default/files/companion to satire introduction.pdf](https://www.calstatela.edu/sites/default/files/companion%20to%20satire%20introduction.pdf).

Özervarlı, M. Sait, "Nebhâni, Yûsuf b. İsmail, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Ankara: TDV Yayınları, 2006, 32: 471-472.

Taşdelen, Hasan, "İslâm'ın İlk Dönemine Ait Bir Hiciv Örneği: Hassân b. Sâbit'in Hemziyye'si", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 18/1 (2009): 299-318.

Ziriklî, Hayrettin, el-A'lâm, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.